

kaan voi ymmärtää toisiaan.

Näin toivottomaksi Holmes ei kuitenkaan näe tilannetta. Kirjan loppuun sijoittuu jakso, jossa Holmes haluaa osoittaa sen, miten hänen analyysiaan voisi käytännössä hyödyntää. Se, miten tutkimuksia teoksessa tulkitaan, onkin aika epätoivoista luetavaa sekä naisen että miehen kannalta, ja siksi on miellyttävää, että Holmes pohtii myös muutoksen mahdollisuutta. Kirjan emansipatorinen jakso on kuitenkin selvästi osoitettu naiselle: yksi alaotsikoista on nimittäin »Changing the men». Siinä kerrotaan naisen keskustelutaitojen avaimet — esimerkiksi aktiivinen kuunteleminen, toisten puhujien rohkaiseminen ja tukeminen, samaa mieltä oleminen, erimielisyyksien muotoileminen mahdollisimman pehmeäksi ja toista loukkaamattomaksi, kohteliai-

suuksien ja kiitosten alituinen lausuminen, pragmaattisten partikkelien käyttö niin että toiset voivat tuntea itsensä osallisiksi — ja toivotaan miestenkin opettelevan paremmiksi keskustelijoiksi.

Luin kiltisti Holmesin teoksen läpi, mutta myönnettävä se on: en minä havainnut Holmesin vastausta kovin mutkikkaaksi. Paljon sanoja kyllä käytettiin, mutta sanoma oli varsin yksinkertainen. Naiset ovat luonnostaan kohteliaita, ja meillä kaikilla olisi niin paljon parempi olla, jos miehetkin opettelisivat sellaisiksi. ■

LIISA TAINIO

Suomen kielen laitos,

PL 3 (Fabianinkatu 33),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Liisa.Tainio@helsinki.fi*

KIELENTUTKIJA PUHTAUDEN JA LIKAISUUDEN APOSTOLINA

Deborah Cameron *Verbal Hygiene*. Routledge, London & New York 1995. XVI + 264 s. ISBN 0-415-10355-X.

Antropologi Mary Douglas tutkii kullussa teoksessaan *Purity and danger* (Routledge 1966) uskonnon analyysin kautta kulttuurin jäsentyneisyyttä. Douglasin mukaan likaisuuden ja puhtauden käsitteiden ympärille rakentuneet symboliset ja sosiaaliset järjestykset ovat keskeisiä kaikissa kulttuureissa. Lika edustaa epäjärjestyttä ja muodottomuutta, jota esiintyy järjestyksen laitamilla. Epäjärjestykseen voidaan suhtautua eri tavoin: se voidaan esimerkiksi leimata vaaralliseksi, ja voidaan kehittää sääntöjä, joiden avulla sen kohtaamista voidaan välttää tai siitä aiheutuneita vaaroja mitätöntää. Silti kulttuurin — jär-

jestyneen kulttuurin — luonteeseen kuuluu välttämättä epäjärjestyksen olemassaoloon liittyvä vaaran tunne.

Puhuessaan kulttuurin järjestyneisyydestä yhteisön jäsenen kannalta Douglas vertaa sitä usein kielenpuhujan tuntemukseen omasta äidinkielestään: kielenpuhujat ei ole tietoinen kaikista niistä jäsenyyksistä, jotka ohjaavat hänen kielenkäyttöään, mutta tuntee silti järjestyneisyyden osaksi kielen luonnetta. Douglasin ajatukset nousevat mieleen lukiessa brittiläisen sosiolingvistin Deborah Cameronin teosta *Verbal Hygiene*. Se käsittelee erityisesti englantilaisen ja angloamerikkalaisen kulttuurin

valossa niitä asenteita ja mystifiointeja, joita sisältyy mielikuviimme kielestä, sen tilasta ja asemasta yhteisössä ja yksilön tajunnassa.

Deborah Cameronin nimi on tuttu kielen ja sukupuolen suhteesta kiinnostuneille. Kielitieteellistä naistutkimusta edistäessään Cameron on aina pyrkinyt paljastamaan ja purkamaan stereotyyppisiä ennakkoluuloja — akateemisissa piireissä ja muualla yhteiskunnassa — ja koettanut siten luoda mahdollisuuksia tasa-arvon toteutumiseksi. Tämä on myös *Verbal Hygiene*-teoksen peruslähtökohta. Kirjassa koetaan löytää yhteisiä piirteitä tavallisten kielenpuhujien ja kielen ammattilaisten kielenäkemyksistä sekä kuroa umpeen maallikkojen ja asiantuntijoiden mielikuvien välistä kuilua, jottei kielestä ja kieleen liittyistä asenteista kehitettäisi vallankäytön välineitä — ja jotta jo olemassaolevat hierarkiat voitaisiin purkaa. Cameronin mielessä on ollut tärkeä kysymys: miksi kielenkäytöstään huolehtivien kielenpuhujien ja kielenhuollon »amatöörin» sekä toisaalta kielentutkijoiden mielipiteet jäävät niin usein kohtaamatta? Eli Douglasin termin: miksi kielentutkijat eivät ota vakavasti kielenkäyttäjien huolta kielen saastumisesta, rappiosta ja uhkaavasta kuolemasta?

Cameron osoittaa kirjassaan, että kielestä puhutaan usein yhtenä tärkeimmistä kulttuurin järjestyneisyyden muodoista. Jos kieleemme järjestys järkkyy, järkkyy koko kulttuuri ja me sen mukana. Myös kieleen liittyviin mielikuviin pätee Mary Douglasin analyysi, jonka mukaan likaisuus ja epäjärjestys heijastaa äärimmäistä kaaosta, kuolemaa.

Usko tiettyyn maailmanjärjestykseen pysyy yhteisössä yllä vain, jos se ulottuu myös sosiaalisen toiminnan alueelle. Uskonnoissa järjestys pyhitetään joka päivä noudattamalla tiettyjä rituaaleja. Sama pätee kieleen: sen käyttöön liitetään usein ri-

tuaalinomaisia sääntöjä, joiden noudattamatta jättäminen aiheuttaa artikuloimattomia, epämiellyttäviäkin tunteita.

Kieli nostattaa suuria tunteita, joiden voimakkuus paljastuu kieleen liittyvästä keskustelusta ja kirjoittelusta. Se on Cameronin mielestä niin yleistä, että voidaan puhua kielen populaarikulttuurista. Kieli ja kielenkäyttö ovat akuutteja puheenaiheita aina, oli yhteiskunnallinen tilanne mikä tahansa. Kielen ja kansallisuuden, kielen ja identiteetin sekä kielen ja auktoriteetin suhteita pohditaan toistuvasti sanomalehdistössä, radiossa, televisiossa, populaarissa neuvokirjallisuudessa sekä erilaisissa kielipohdinnoista syntyneissä yhdistyksissä.

Yksi tärkeimmistä kielen populaarikulttuurin alueista on verbaalihygienian harjoittaminen. Cameronin mukaan verbaalihygieniä esiintyy aina silloin, kun kielenpuhijat arvioivat omaa tai muiden kielenkäyttöä vaikkapa esteettisin, rationaalisin tai moraalisin perustein. Cameronin tarkoitus onkin osoittaa, että verbaalihygienian harrastaminen on erottamaton osa kielenkäyttöämme, ja sellaiseksi se tulisi myös kielen ammattilaisten ymmärtää. Kielen ammattilaisten tehtävänä on osoittaa se, mitkä verbaalihygienian muodot ovat mahdollisia ja järkeviä. Kun kielentutkija osaa analysoida kielenkäytön evaluatiivista puolta, hän voi rakentaa argumenttinsa niin, että ne puhuttelevat myös muita kuin toisia kielen ammattilaisia. Niinpä kielentutkijan tehtävänä on esimerkiksi kertoa, miksi kalifornialaislähtöisen järjestön The International Society for General Semanticsin päämäärä, nimittäin puhdistaa englannin kieli velttoja ajattelua aiheuttavasta *to be*-verbistä, ei ole kielen käytännön kannalta mahdollinen tai kovin olennainen. Tavallisesti verbaalihygienian kohteet eivät ole näin eksentrisiä. Mutta vaikka sen kohteita ja tavoitteita kritisoisikin, on tärkeää tunnistaa sen eri muotoihin sisältyvä tunnepitoinen

moraalinen lataus. Sitä tulee käsitellä arvokkaana potentiaalina, jonka suuntaamisen apuna kielentutkija voi toimia.

Cameron tekee kirjassaan ekskursseja verbaalihygienian neljään erilaiseen harjoitusmaastoon: kustannustoimittajien ja sanomalehtien ohjailemaan tyylintuotantoon, äidinkielenopetuksen suosituksiin, poliittisesti korrektin kielen ohjeisiin ja naisille suunnattuihin kirjoihin tai kursseihin, joiden tarkoituksena on korjata naisten puutteellista kommunikointitaitoa vaikkapa jämäkämmäksi tai ymmärtäväisemmäksi. Nämä tapaustutkimuksensa Cameron perustaa osin teksteihin, esimerkiksi kustantajien suositusmonisteisiin ja The Timesin tyylioppaisiin, Britannian opetusministeriön kieliovin opetuksen mietintöihin tai neuvokirjallisuuden tuotteisiin, osin muuhun materiaaliin. Tekstien ja esimerkiksi medioissa välitettyjen keskustelujen avulla hän tarpeen mukaan valottaa myös verbaalihygienian alueen historiaa. Esimerkiksi termi »poliittisesti korrekki kielenkäyttö» löytyy alun perin vasemmistolaisesta intellektuaalikulttuurista, vaikka sillä nykyään viitataan lähinnä seksistisen kielenkäytön torjuntaan. Cameron haastattelee myös verbaalihygienian harjoittajia, mm. sanomalehtien toimittajia tai naisille suunnattujen assertiivisuuskurssien vetäjiä ja osanottajia.

Ekskursseissaan Cameron valottaa kielenkäyttöön liittyviä poliittisia ja kulttuurisia merkityksiä kolmesta suunnasta. Ensimmäkin hän pyrkii selvittämään sitä, millä tavoin kielellisen auktoriteetin asema mielletään, kuka määrää kielenkäytön normit ja kuinka pyhinä niitä pidetään. Toiseksi hän analysoi sitä, millaisena kielen ja identiteetin suhde nähdään — ajatellaanko kielen heijastavan käyttäjänsä sosiaalista identiteettiä vai rakentavan sen. Kolmanneksi Cameron miettii yksilön tuntemuksia omista mahdollisuuksistaan vaikuttaa kielen käytänteisiin: tuntee kielenpuhujia ole-

vansa sosiaalisen kielisopimuksen vankina vai omaavansa tietyn toimintavapauden ja vaikuttamisen mahdollisuuden, joka on verbaalihygienian harjoittamisen perusedellytys? Verbaalihygienian perimmäiseksi oikeutukseksi Cameron näkee kommunikaation onnistumisen välttämättömyyden: kommunikaation murtuminen — ja siitä seuraava äärimmäinen yksinäisyys — pelottaa kielenpuhujia.

Kommunikaation edellytykseksi nähdään yhteinen kieli. Sen säilyttämiseksi on kehittynyt yksi tärkeimmistä verbaalihygienian muodoista, kielenhuolto. Kielenhuolto mielletään paitsi kielyhteisöä myös kokonaista kansakuntaa vahvasti integroivaksi tekijäksi: siitä kertoo esimerkiksi sen aseman valtiollistuminen useissa maissa. Kielenkäyttöön liittyvää evaluatiivista potentiaalia hyödynnetään esim. kouluissa, joissa opitaan kielen normitusta: sitä mihin kielenkäytön alueisiin kielenkäyttäjän omilla toimilla on mahdollista tai välttämätöntä vaikuttaa. Lisäksi toimiin pyritään liittämään positiivinen moraalinen arvolataus. Kuten antropologi Mary Douglas on osoittanut, puhtauteen ja likaisuuteen liittyvät rituaalit luovat yhteisössä kokemusten yhteyttä: sosiaalista järjestyneisyyttä uhkaavat vaarat lannistetaan rituaalien avulla. Yhteisössä hyväksytty kielenhuolto ja sen mukaiset päivittäiset rituaalit luovat turvallisuuden tunnetta.

Kirjan mielenkiintoisimpia jaksoja on Cameronin tutkimus brittiläisen kouluopetuksen uudelleenjärjestelystä 1980-luvun lopulta vuoteen 1994. Tärkeäksi uudistuksen kohteeksi nousi äidinkielen opetus ja nimenomaan kieliovin osuus siinä. Kieliovin opetuksen asema herätti siinä määrin intohimoista keskustelua, että voidaan puhua moraalisesta paniikista. Paniikin juuret Cameron löytää erään eläkeläisrehtorin sanomalehtikirjoituksesta, jossa tämä ilmaisee huolestuneisuutensa nykyisten oppilai-

den lukutaidottomuudesta ja kurittomuudesta ja uskoo tilanteen johtuvan äidinkielenopettajien tahallisesta kieliopin opetuksen laiminlyönnistä. Kirjoitus nostatti keskustelun vyöryyn, jossa 1960-luvun liberaalista kasvatusideologiasta kiinnostuneita opettajia alettiin pitää pääsyyllisinä englannin standardikielen rappioitumiseen. Keskustelun yhtenä seurauksena oli, että koulu-uudistuksesta syntyneessä polemiikissa konservatiiviset oikeistolaiset poliitikot ja korkeat opetusbyrokraatit asettuivat vastakkain äidinkielen opettajien ja kielentutkijoiden kanssa. Edelliset vaativat klassista kieliopin opetusta perinteisin autoritatiivisin opetusmetodein, jälkimmäiset kannattivat kielen ja kieliopin opetusta modernimman pedagogiikan keinoin, pyrkimällä herättämään oppilaissa kysymyksiä ja omia oivalluksia.

Tätä Cameron kuvaa esimerkkinä sellaisesta keskustelusta, jossa eksperttien, kielen ammattilaisten, perustellumman mielipiteen voittaa »huono» argumentti, joka perustuu suuren yleisön tiedostamattomille oletuksille kielen merkityksestä. Eksperttien kanta koetaan epämielekkääksi, koska se sivuuttaa kieleen liittyvän mystisen symboliikan. Keskustelua analysoidessaan Cameron huomasi, että kielioppi symboloi sen traditionaalisen opetuksen puolestapuhujille järjestystä, perinteitä, auktoriteettia ja hierarkiaa. Sitä opettamalla kansakunta pelastuu uhkaavasta rappiosta kurinalaiseksi ja nöyräksi kasvattuvan nuorison avulla. Mary Douglasin termein kielioppi alkoi edustaa puhtautta, jolloin likaa, rappiota ja kuolemaa joutuivat edustamaan liberaalimpien opetusmenetelmien ja opetuksen painoalueiden kannattajat. Brittiläisessä yhteiskunnassa kielioppiin liittyvä symbolikieli on suoraviivaisempaa kuin suomalaisesta näkökulmasta olettaisi: kielioppi (*grammar*) ja sen osaaminen ovat aina symboloineet yläluokkaisuutta ja sitä

kautta kansakunnan arvostetuinta ydintä. Itse prinssi Charles otti v. 1990 osaa kielen tilasta käytyyn keskusteluun maalailemalla kauhukuvia englannin kielen kiihtyvää rappioitumisesta.

Cameronin kuvaaman moraalisen paniikin seuraus oli, että huono argumentti voitti: kouluja velvoittanut Kansallinen opetusohjelma (*National Curriculum*) muotoiltiin niin, että äidinkielen opetuksen painopisteeksi tuli oikeinkirjoituksen ja perinteisen kieliopin sekä standardipuhekielen opettaminen ja viittaukset sosiaaliluokkaan, rotuun ja sukupuoleen liittyviin kysymyksiin poistettiin.

MITÄ TÄSTÄ OPIMME?

Brittien kieliopin opetusta koskevassa keskustelussa juuri kielentutkijat olivat se ammattitaitoon liittyvän vaikutusvaltansa vuoksi vaarallinen marginaali, jota vastaan konservatiiviset poliitikot hyökkäsivät. Mutta Deborah Cameron ripittää ankarasti myös kielitieteilijöitä. Hänen mukaansa heidänkin puheissaan kieli mystifioituu: se saa ominaisuuksia, jotka hahmottavat sen itsenäiseksi ja tarkkarajaiseksi, jopa kaikkivoivaksi luonnonvoimaksi. Silti se säilyäkseen vaatii kuitenkin ihmisen jatkuvaa huomiota. Lingvistit puhuvat kielen ristiriitaisesta ja kaksijakoisesta luonteesta kielitieteen perinteen pyhittämin termein: *linguista* jumalallisen itsenäisenä järjestyksen ytimenä ja *parolesta* epäjärjestyksenä, johon voidaan soveltaa kiellenhuollollisiakin rituaaleja. He puhuvat lingvistiikan deskriptiivisestä luonteesta ja karkottavat näin preskription muiden, esimerkiksi kielenhuoltajien alueeksi. Cameronin mielestä tällaisessa dikotomiassa pysyttäytyvä kielitieteilijä kaivaa maata jalkojensa alta. Cameron analysoi lingvistien myyttejä pohtimalla esimerkiksi deskription ja preskription suhdetta, kieliopin kirjoittamisen traditioita

sekä normien, sääntöjen ja tendenssien suhdetta toisiinsa. Monet esimerkit kielen normittamisen historiasta näyttävät, miten luodut luomukset ovat löytäneet tiensä juuri sinne, mitä toiset kielentutkijat ovat sittemmin pitäneet kieliopin horjuttamattomana, »luonnollisena» ytimenä. Kielen jumalallisen itsenäisen luonne asettuu analyysien myötä kyseenalaiseksi.

Cameronin tärkein viesti kielentutkijoille, meille kielitieteen apostoleille, on seuraava: sen sijaan, että kielitieteilijä edelleen sivuuttaisi maallikoiden kieleen ja kielenkäyttöön liittyvät myyttiset ja mystiset tulkinat, hänen tulisi tiedostaa myös oman sa ja käyttää kaikkia niitä hyödykseen työkennellessään kielen parissa ja puhuessaan siitä yleisölleen. Tutkijan tulisi osata kuunnella kieltä koskevia kysymyksiä voidakseen vastata niihin tyydyttävästi. Mikäli kielentutkija ei siihen pysty, hän menettää oikeutuksensa tutkia: miksi yhteiskunta tukisi sellaista tutkimusta, joka ei pyrikään vastaamaan yhteisön jäsenen sille asettamiin kysymyksiin, vaan nauraa ne olemattomiin?

Kielentutkijan tulee kyetä näkemään kielestä käydyn keskustelun pintatason taakse, sen taustalla vaikuttaviin myyttisiin elementteihin, jotka ohjaavat keskustelijoi-

den tunteita ja sitä kautta muotoavat argumenttien rakennetta. Tehtävä on ajankohtainen myös suomalaisille lingvisteille. Esimerkiksi meneillään olevassa keskustelussa kieliluokista on paljon samoja piirteitä kuin brittiläisessä ajatustenvaihdossa, jossa kieli nähtiin kulttuurin järjestyneisyyden symbolina: »Toivottavasti – – kieliluokat jäävät lukumäärältään vähäisiksi: ainoastaan näin pystytään turvaamaan niin yksilön elämä kuin suomalaisen kulttuurin säilyminen ja jatkuminen. Kulttuurimme, jossa kieli on arvokkain, tärkein ja kaunein.» (Helsingin Sanomat, yleisönosasto 2.1.1996.)

Cameronin analyysit ja esimerkit osoittavat, että kaikessa argumentoinnissa, niin kieleen liittyvässä kuin muussakin, painavat yhtä paljon arvottavat, tunne-elämykseen pohjautuvat kriteerit kuin objektiivisen rationaalisetkin. Mystifioinnin taustat ja mekanismit on tunnettava, ennen kuin niitä voi millään tavoin purkaa tai uudelleen järjestää. ■

LIISA TAINIO

Suomen kielen laitos,

PL 3 (Fabianinkatu 33),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *Liisa.Tainio@helsinki.fi*